

Piotr Lechowski

KARTA Z DZIEJÓW POWOJENNEGO BIBLIOTEKARSTWA POLSKIEGO. WYDZIAŁ BIBLIOTEK W MINISTERSTWIE OŚWIATY (LUTY 1945 – MARZEC 1946)

[A GLANCE AT THE HISTORY OF POLISH LIBRARIES IN THE
IMMEDIATE AFTER-WAR. DEPARTMENT FOR LIBRARIES AT THE
MINISTRY OF EDUCATION (FEBRUARY 1945 – MARCH 1946)]

Abstrakt: Wkrótce po wojnie, w nowych realiach społeczno-politycznych, środowisko bibliotekarskie doprowadziło do realizacji kilku ważnych przedwojennych postulatów. Utworzony w Ministerstwie Oświaty Wydział Bibliotek, oprócz zadań związanych z likwidacją skutków wojny (zabezpieczanie księgozbiorów opuszczonych i porzuconych, odzyskanie wywiezionych bibliotek, rejestracja strat bibliotecznych), rozpoczął proces odbudowy i organizowania bieżącej działalności bibliotek oraz tworzenia podstaw prawnych i instytucjonalnych bibliotekarstwa w postaci uchwalenia dekretu o bibliotekach, powołania Państwowego Instytutu Książki i utworzenia Naczelnej Dyrekcji Bibliotek. W miarę spójna wizja organizacji i rozwoju bibliotekarstwa polskiego w oparciu o wzorce, doświadczenia i kadry przedwojenne, została podważona przez władze Polski Ludowej w 1949 r., a całkowicie porzucona w 1951 r., wraz z rozwiązaniem NDB w okresie stalinizmu.

BIBLIOTEKARSTWO POLSKIE – MINISTERSTWO OŚWIATY – WYDZIAŁ BIBLIOTEK

Abstract: Soon after the WW II, in the new sociopolitical reality, the librarians professional milieu managed to fulfill some postulates formulated in second decade of 20th century. The Department for Libraries instituted at the Ministry of Education, besides numerous tasks intended for liquidation of war damages (shelter abandoned book collections, recover expatriated libraries, register library losses), started to reconstruct and organize a current activity of Polish libraries, as well as to set legal and institutional foundations for regular librarianship

---

Dr Piotr LECHOWSKI, adiunkt, wicedyrektor Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ. Adres elektr.: lechow@inib.uj.edu.pl

by stipulating a decree on libraries and creating the National Book Institute and Directorate General for Libraries. A fairly coherent vision of librarianship structure and functions, based on formerly established models and experience of ancient professionals was first contested (1949), and afterwards rejected by the authorities of Popular Republic with the dissolution, in times of Stalinist regime, of Directorate General for Libraries (1951).

DEPARTMENT FOR LIBRARIES – MINISTRY OF EDUCATION – POLISH LIBRARIANSHIP

*

*   *

Geneza, organizacja i kompetencje Wydziału Bibliotek

Wydział Bibliotek został utworzony w lutym 1945 r. w Ministerstwie Oświaty Rządu Tymczasowego RP, który powstał 31 grudnia 1944 r. z przekształcenia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN), obwołanego przez siebie w lipcu 1944 r. w Lublinie organem administracji państwowej na ziemiach polskich, wyzwolonych spod okupacji niemieckiej. Sukcesorem Rządu Tymczasowego RP został Rząd Jedności Narodowej, powołany w czerwcu 1945 r. z udziałem opozycyjnego dotąd Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL), uznany przez wielkie mocarstwa. Stanowisko ministra oświaty objął w nim działacz PSL Czesław Wycech, który zastąpił w tej funkcji Stanisława Skrzyszewskiego.

Bezpośrednim impulsem do powołania organu władzy administracyjnej w zakresie bibliotekarstwa w rządzie lubelskim była konieczność koordynacji chaotycznej i wielotorowej akcji zabezpieczania na oswobodzanych ziemiach polskich księgozbiorów opuszczonych i porzuconych w wyniku wojny i okupacji. Obowiązki te próbował przejąć na siebie Resort Oświaty PKWN, wydając 29 listopada 1944 r. okólnik nakładający obowiązek zabezpieczenia i ochrony księgozbiorów na terenowe władze szkolne (inspektorów szkolnych). Okólnik wskazywał też organ władzy bibliotecznej (nazwany tu Oddziałem Bibliotek) w Resorcie Oświaty, któremu należało przekazywać wykazy zabezpieczonych bibliotek [*Okólnik...* 1944]. Starania Resortu Oświaty o włączenie w zakres swoich kompetencji spraw bibliotecznych wsparło polecenie przygotowania ustawy o bibliotekach, skierowane do resortu w grudniu 1944 r. przez przewodniczącego PKWN oraz utworzenie w jego ramach Wydziału Bibliotek w początkach 1945 r. Taki stan rzeczy, z pewnymi oporami i zwłoką, zaakceptowały ostatecznie inne resorty, co umożliwiło w drugiej połowie 1945 r. wydanie przez ministra oświaty odpowiednich zarządzeń, pozwalających na podjęcie bardziej skutecznej akcji zabezpieczania zbiorów bibliotecznych oraz innych prac, związanych z organizacją bibliotekarstwa polskiego po wojnie.

Główną rolę w utworzeniu Wydziału Bibliotek odegrał Józef Janiczek (1900–1976), nauczyciel, inspektor szkolny, wizytator do spraw bibliotek w przedwojennym Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), od jesieni 1944 r. referent spraw bibliotecznych w Resorcie Oświaty PKWN, od 1945 r. członek PSL.

Janiczek usilnie zabiegał o powołanie odpowiednio umocowanego pod względem formalnoprawnym organu władzy bibliotecznej, mogącego podjąć zadania związane z powojenną odbudową i organizacją bibliotekarstwa polskiego. Trzeba podkreślić, że był wyrazicielem przedwojennych idei środowiska, dążącego do nadania bibliotekarstwu trwałych ram formalno-prawnych w postaci uchwalenia ustawy bibliotecznej, powołania Naczelnej Dyrekcji Bibliotek (NDB) jako organu kompetencyjnego, odpowiedzialnego za politykę biblioteczną państwa i ogół bibliotek w kraju oraz utworzenia instytutu książki i czytelnictwa, jako placówki naukowo-badawczej. Działania te wspierał Związek Bibliotekarzy Polskich (ZBP), który odegrał ważną rolę w artykułowaniu opinii i oczekiwań środowiska w stosunku do władz państwowych.

Okres organizacji Wydziału Bibliotek trwał kilka miesięcy, co związane było z trwającą jeszcze wojną, przenosinami organów administracji rządowej z Lublina do Warszawy, ustalaniem zakresu kompetencji wydziału i jego składu personalnego oraz oczekiwaniem na docelową siedzibą wydziału. W tym czasie Janiczekowi pomagała Regina Danysz-Fleszarowa (1888–1969), geograf, bibliotekarka, w latach 1935–1938 senator RP oraz Julia Millerowa (1888–1965), bibliotekarka, członkini PPS. Pewną stabilizację organizacyjną przyniosły jednak dopiero decyzje kadrowe, które nastąpiły w początkach kwietnia 1945 r. Janiczek został wtedy formalnie powołany na stanowisko pełniącego obowiązki naczelnika oraz dokonano obsady kierownictw poszczególnych jednostek wydziału. Od czerwca 1945 r. wydział mieścił się przy ul. Szucha w Warszawie, dysponując 4 pokojami i 11 osobami personelu, co ostatecznie umożliwiło podjęcie systematycznej działalności [Listy Grycza..., s. 308].

Wydział Bibliotek miał status samodzielnej jednostki ministerialnej pod względem organizacyjnym, tzn. nie był podporządkowany żadnemu z czterech ówczesnych departamentów w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Oświaty Rządu Tymczasowego RP. W zakres jego kompetencji wchodził ogół spraw dotyczących polskiego bibliotekarstwa, w tym zarząd i opieka nad siecią wszystkich rodzajów bibliotek. Wydział dzielił się na cztery referaty: ogólny, bibliotek szkolnych, bibliotek powszechnych oraz bibliotek naukowych [Janiczek 1946, s. 12].

Do zadań referatu ogólnego (potem ogólnoorganizacyjnego) należało wyznaczanie i realizowanie kierunków państwowej polityki bibliotecznej, nadzór nad ogólnokrajową siecią bibliotek, koordynowanie spraw związanych z ustawodawstwem bibliotecznym, administracją, odbudową i statystyką bibliotek, normowanie spraw zawodu bibliotekarza oraz prowadzenie działalności informacyjnej i wydawniczej. Ponadto, ze względu na bieżące potrzeby, w ramach referatu ogólnego działały podreferaty zabezpieczenia i repartycji księgozbiorów oraz strat i szkód bibliotecznych. Pozostałe referaty pełniły funkcje organizatorów oraz zarządów sieci bibliotek, podległych ich kompetencjom, przede wszystkim w zakresie spraw personalnych, organizacji, norm i techniki pracy, kwalifikacji i szkolenia bibliotekarzy, specjalizacji i zadań bibliotek w ramach sieci, zakresu i form współpracy z innymi instytucjami itp. [Janiczek 1946, s. 12]. W ustalonym zakresie wydział współpracował z departamentami, którym podlegały instytucje prowadzące biblioteki, zwłaszcza

z Departamentem Szkolnictwa Ogólnokształcącego i Zawodowego (biblioteki szkolne) oraz Departamentem Nauki i Szkolnictwa Wyższego (biblioteki uczelniane).

Personel Wydziału Bibliotek był stosunkowo nieliczny, biorąc pod uwagę zakres jego kompetencji oraz samodzielny status organizacyjny w ministerstwie. W sumie pracowało w nim zaledwie kilkanaście osób. Obsada referatów była, z reguły, jedno- lub dwuosobowa, nie licząc kilku pracowników administracyjnych. Wśród osób pełniących funkcje kierownicze nie brakowało znanych, przedwojennych bibliotekarzy o dużym doświadczeniu i autorytecie w środowisku.

Janickowi zależało przede wszystkim na pozyskaniu do pracy w wydziale Józefa Grycza (1890–1954), wybitnego praktyka i teoretyka bibliotekarstwa, współorganizatora Biblioteki Narodowej, od 1930 r. kierownika referatu bibliotek naukowych w MWRiOP. Janiczek widział Grycza w roli naczelnika wydziału oraz głównego kreatora polityki bibliotecznej resortu jako przyszłego dyrektora NDB. Sam Grycz też był gotów do podjęcia tej misji, zgłaszając akces do pracy w ministerstwie w lutym 1945 r. Jego osoba z trudem jednak, z różnych względów, zyskiwała akceptację kierownictwa resortu. Ostatecznie, 1 kwietnia 1945 r., Grycz został mianowany wizytatorem w Wydziale Bibliotek, ale nie na stanowisku naczelnika wydziału, tylko pełniącego obowiązki kierownika referatu ogólnego, co przyjął z dużym rozgoryczeniem [*Listy Grycza...*, s. 306].

Kierownictwo referatu bibliotek naukowych pełniła początkowo R. Danysz-Fleszarowa. Po jej rezygnacji, Grycz namówił na objęcie tego stanowiska, od połowy sierpnia 1945 r., Adama Łysakowskiego (1895–1952), przedwojennego dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej i Publicznej w Wilnie, od 1939 r. przewodniczącego ZBP.

Za referat bibliotek szkolnych odpowiadała Emilia Markiewicz-Białkowska (1908–1990), lubelska nauczycielka o sympatiach lewicowych, przed wojną kierowniczka tamtejszej Biblioteki Pedagogicznej, przeniesiona służbowo do Warszawy. Kierowniczką referatu bibliotek powszechnych została natomiast Zofia Hryniewicz (1891–1983), bibliotekarka, działaczka oświatowa związana z Polską Partią Socjalistyczną. W wydziale pracowały też, w różnych okresach, Julia Millerowa, Janina Czerniatowicz, Józefa Słomczewska i Wanda Ładniewska.

Struktura Wydziału Bibliotek została powiększona w końcu maja 1945 r., kiedy to został utworzony Oddział Dawnej Książki, powołany do rejestracji starodruków oraz sprawowania opieki nad ich zbiorami w bibliotekach. Na jego czele stanęła Alodia Kawecka-Gryczowa (1903–1990), historyk kultury, bibliotekarka działu starych druków Biblioteki Narodowej, której pomagał Kazimierz Budzyk, historyk i teoretyk literatury.

Bezpośrednio podlegała Wydziałowi Bibliotek była też Centralna Zbiornica Książek, utworzona w połowie 1945 r. w Warszawie, potem przeniesiona do pobliskiego Miedzeszyna. Jej zadaniem było gromadzenie księgozbiorów pochodzących z różnych źródeł (opuszczonych, porzuconych, podworskich itp.), skupowanie książek antykwarycznych oraz nabywanie nowości wydawniczych w wielu egzemplarzach z przeznaczeniem dla bibliotek. Jej kierownictwo pełnił Czesław Gutry, wizytator bibliotek w kuratorium warszawskim.

Środki finansowe, którymi dysponował Wydział Bibliotek, choć sukcesywnie wzrastały, były skromne. W pierwszym kwartale 1946 r., przy budżecie wynoszącym 7 mln zł, 45% wydatków pochłaniała akcja organizowania, utrzymywania i zakupu książek dla bibliotek publicznych. 20% przeznaczano na zabezpieczanie księgozbiorów i ich repartycję, 15% na finansowanie kilku samodzielnych bibliotek naukowych, a pozostałe 20% na inne cele, przede wszystkim subwencje dla bibliotek społecznych, kształcenie bibliotekarzy i działalność wydawniczą. Trzeba zaznaczyć, że środki przeznaczone na finansowanie bibliotek szkolnych, pedagogicznych oraz uczelnianych pochodziły z innych źródeł [J.J. 1946, s. 37].

Wraz z utworzeniem Wydziału Bibliotek ukształtowała się powojenna organizacja państwowych władz bibliotecznych, która obejmowała naczelną władzę w postaci ministra oświaty, centralny organ administracyjny, czyli Wydział Bibliotek, oraz terenowe organy władzy, które stanowili okręgowi wizytatorzy biblioteczni w każdym z kuratoriów okręgów szkolnych. Jako społeczny organ, inicjujący i opiniujący ogół spraw związanych z książką (oprócz bibliotekarstwa także działalność wydawniczą, księgarstwo i czytelnictwo), we wrześniu 1945 r. została powołana Rada Książki przy Ministerstwie Oświaty, skupiająca przedstawicieli właściwych zawodów i urzędów [Zarządzenie... 1945]. Wraz z rozwojem sieci samorządowych bibliotek publicznych zaczęła kształtować się organizacja bibliotecznych władz samorządowych, początkowo w postaci referentów bibliotecznych, a potem komitetów bibliotecznych właściwych szczebli.

Działalność Wydziału Bibliotek

Prace Wydziału Bibliotek, głównie o charakterze organizacyjnym, legislacyjnym, normatywnym i kontrolnym, w ciągu kilkunastu miesięcy jego istnienia skoncentrowały się na następujących zadaniach:

- likwidacja skutków wojny i okupacji w obrębie bibliotekarstwa (zabezpieczanie i zużytkowanie księgozbiorów opuszczonych i porzuconych, odzyskanie bibliotek wywiezionych poza obszar Polski, rejestracja strat i szkód bibliotecznych);
- odbudowa i rozwój sieci bibliotek powszechnych, szkolnych i naukowych oraz organizacja ich bieżącej działalności;
- zapewnienie podstaw formalnoprawnych i instytucjonalnych działalności bibliotecznej w Polsce.

Zorganizowana, finansowana i nadzorowana przez Wydział Bibliotek akcja zabezpieczania księgozbiorów opuszczonych i porzuconych, prowadzona przez kuratoria okręgów szkolnych oraz niektóre biblioteki naukowe i publiczne, nabrała rozmachu w drugiej połowie 1945 r. Wydział doprowadził wówczas do utworzenia Centralnej Zbiornicy Książek, opracował zarządzenie w sprawie zabezpieczenia i zużytkowania księgozbiorów, otrzymał samochód ciężarowy do przewozu książek, opublikował broszurę informacyjną dla prowadzących akcję, uzyskał zgodę na przejęcie księgozbiorów podworskich od pełnomocników do spraw reformy rolnej oraz powołał delegata ministra oświaty do spraw księgozbiorów

zabezpieczonych, z siedzibą w Krakowie i kilkoma oddziałami na Ziemiach Odzyskanych. W wyniku tych działań, do końca 1945 r. zabezpieczonych zostało około 5 mln książek, w połowie poniemieckich, a w znacznej części także podworskich, przejmowanych (często nieprawnie) w wyniku realizacji reformy rolnej. Sukcesywnie postępował zarazem proces ich segregowania, opracowania i repartycji (później w ramach kilku zbiornic-segregatori), sformalizowany w początkach 1946 r., po wydaniu szczegółowej instrukcji w tym zakresie [Lechowski 2000, s. 211–212].

Równolegle Wydział prowadził prace mające na celu odszukanie oraz reewakuację lub rewindykację księgozbiorów polskich, wywiezionych podczas okupacji z macierzystych bibliotek. Do sierpnia 1945 r. sprowadzono z powrotem zbiory wielu bibliotek, przede wszystkim warszawskich, z Pruszkowa, Adelina, Görbitsch i Malborka (łącznie ponad 100 ton książek) [*Sprawozdanie...*, s. 57, 71]. Pozyskiwano zarazem informacje o bibliotekach polskich, które znalazły się na obszarze innych państw, zwłaszcza Niemiec, Austrii, Czechosłowacji i ZSRR, pod kątem starań o ich rewindykację lub repatriację, co nastąpiło w okresie późniejszym.

Już w sierpniu 1945 r. Wydział Bibliotek przygotował wstępny bilans strat i szkód bibliotecznych, poniesionych w okresie wojny w granicach Polski z 1945 r. Rejestrację strat prowadziły kuratoria okręgów szkolnych i podległe im organa, w oparciu o specjalnie przygotowane i rozprowadzane kwestionariusze. Na podstawie niepełnych danych wykazano wówczas utratę 13,9 mln wol., czyli około 70% przedwojennego zasobu bibliotek polskich. W największym stopniu zniszczone zostały biblioteki oświatowe (92%) i szkolne (84%), w mniejszym stopniu naukowe (21%). Dodatkowo straty w księgozbiorach prywatnych oszacowano zbiorczo na 2 mln wol. [Grycz 1946, s. 22; *Straty bibliotek...* 1994, s. 42]. Mimo że akcja rejestracji strat bibliotecznych była kontynuowana i prowadzona także w 1946 r., dokonane wcześniej obliczenia nie zostały już znacząco skorygowane.

Najważniejszym zadaniem Wydziału Bibliotek była odbudowa i uruchomienie w trudnych, powojennych warunkach sieci bibliotek powszechnych, szkolnych i naukowych oraz organizacja ich bieżącej działalności.

W zakresie bibliotekarstwa powszechnego wydział rozpoczął tworzenie sieci samorządowych bibliotek publicznych (początkowo gminnych, miejskich i wiejskich oraz powiatowych), które miały zastąpić liczne i bardzo zróżnicowane w okresie międzywojennym, a zarazem całkowicie zniszczone podczas okupacji społeczne biblioteki oświatowe. Dzięki przyznawanym już od lutego 1945 r. subwencjom dla bibliotek, w połowie tego roku działalność wznowiły wszystkie przedwojenne miejskie biblioteki publiczne, a w ciągu kilku następnych miesięcy zorganizowano pierwszych kilkadziesiąt bibliotek powiatowych, z siecią gminnych punktów bibliotecznych [*Sprawozdanie...*, s. 56]. Palący problem niedostatku książek, zwłaszcza na Ziemiach Zachodnich i Północnych, starano się rozwiązać poprzez przydziały ze zbiorów zabezpieczonych, zakup kompletów nowości wydawniczych oraz społeczne zbiórki książek i datków pieniężnych, przeprowadzone po raz pierwszy podczas tzw. świąt książki w początkach maja 1945 r.

Ogromne straty w zbiorach, jakie poniosły w czasie okupacji biblioteki szkolne, długo rzutowały na powojenny stan bibliotekarstwa szkolnego w Polsce. Wobec braku książek szkolnych na rynku księgarskim oraz niedostatków budżetowych, Wydział Bibliotek uznał, że nie ma możliwości zorganizowania i prowadzenia biblioteki w każdej szkole, zwłaszcza powszechnej. Szkoły, które zachowały swoje księgozbiory, miały dokonać ich uporządkowania, selekcji oraz połączenia w jedną bibliotekę (dla uczniów i nauczycieli). W przypadku braku własnych księgozbiorów Wydział zalecał korzystanie z lektur będących w posiadaniu bibliotek publicznych, a w przypadku kompletowania nowych zbiorów polecał traktować je jako podręczne [Janiczek 1946, s. 8]. Skutkiem tego, w początkach 1946 r. na 18,5 tys. szkół powszechnych, zaledwie 1/3 dysponowała własną biblioteką szkolną, a szkolnictwo zawodowe na Ziemiach Odzyskanych nadal korzystało z książek niemieckich. Próbowano temu zaradzić, wprowadzając od 1946 r. mechanizm centralnego zakupu podręczników i lektur.

W odniesieniu do bibliotek naukowych Wydział doprowadził w pierwszym rządzie do podjęcia prac organizacyjnych i porządkowania zbiorów przez całkowicie zdeorganizowaną w czasie wojny Bibliotekę Narodową, którą przejął w bezpośredni zarząd i finansował z własnego budżetu. W ten sam sposób zapewnił byt Śląskiej Bibliotece Publicznej w Katowicach (od 1946 r.) oraz utworzonej w marcu 1945 r. Publicznej Bibliotece Technicznej w Warszawie. Zasadnicze rozwiązania dotyczące organizacji, zadań i specjalizacji bibliotek naukowych w Polsce odłożono na później.

Po zakończeniu procesu reaktywowania lub organizowania od podstaw działalności bibliotecznej przez rozmaite podmioty, który trwał – w skali kraju – mniej więcej do jesieni 1945 r., Wydział Bibliotek przeprowadził z pomocą kuratorów szkolnych ogólnopolską rejestrację bibliotek według stanu z dnia 1 stycznia 1946 r. Rejestracja wykazała istnienie 9,5 tys. bibliotek, w tym 7071 szkolnych (z czego 6 tys. szkół powszechnych), 534 naukowych, 426 publicznych (samorządowych), 1251 społecznych oraz 221 wypożyczalni dochodowych [Kozioł 1946, s. 224]. Łączny stan zbiorów w tych bibliotekach wyniósł 9,7 mln woluminów, z czego 6 mln przypadało na biblioteki naukowe, 1 mln na biblioteki publiczne, 1,5 mln na biblioteki szkolne, a 1,2 mln na pozostałe [Biblioteki... 1947, s. 14].

Trzeba podkreślić, że działania Wydziału Bibliotek w zakresie organizacji, a zwłaszcza rozbudowy sieci bibliotek w Polsce, były ograniczone nie tylko ze względu na ogromny stopień ich zniszczenia w okresie okupacji oraz prymat bieżących zadań związanych z likwidacją skutków wojny, ale także z powodu braku uregulowań prawnych w tym zakresie. Gotowy już w połowie 1945 r. tekst dekretu o bibliotekach, ustanawiający ogólnokrajową sieć bibliotek publicznych (powszechnych, szkolnych i naukowych), został ostatecznie uchwalony w kwietniu 1946 r. Dopiero ten akt prawny umożliwił wydanie w latach 1947–1948, już przez NDB, sukcesorkę Wydziału, zarządzeń i instrukcji określających zasady organizowania i prowadzenia bibliotek, w pierwszym rządzie szkół powszechnych oraz powiatowych i gminnych bibliotek publicznych, a później także ich wzrost ilościowy. Wydział już wcześniej zainicjował natomiast dyskusję nad przyszłym kształtem bibliotekarstwa polskiego i jego zadaniami. Stanowiło to w szczególności przedmiot pierwszej po-

wojennej konferencji okręgowych wizytatorów bibliotek, zorganizowanej w dniach 24–27 października 1945 r. w Pabianicach, posiedzeń Rady Książki oraz artykułów na łamach ukazującego się ponownie od jesieni tego roku, dzięki subwencji Wydziału, miesięcznika *Bibliotekarz*.

Z myślą o standaryzacji czynności bibliotekarskich Wydział Bibliotek, we współpracy z ZBP, rozpoczął prace normujące zasady gromadzenia zbiorów, sposoby ich opracowania, technikę pracy, wzory formularzy i druków bibliotecznych itp. W pierwszej połowie 1945 r., za pośrednictwem Poradni Bibliotecznej, rozprowadził pierwszą partię druków bibliotecznych (800 tys. egz.), a wkrótce ustalił także, we współpracy z Komisją Normalizacyjną ZBP, wzór księgi inwentarzowej i kilku innych formularzy [*Sprawozdanie...*, s. 57–58]. Również w 1945 r. Wydział wydał w dużych nakładach dwa podręczne kompendia wiedzy bibliotekarskiej (*Krótki podręcznik bibliotekarski* J. Millerowej i *Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie* J. Grycza) oraz przygotował do druku *Skrócone przepisy katalogowania alfabetycznego*, opublikowane rok później. Nowe, jednolite wzory formularzy bibliotecznych dla wszystkich rodzajów bibliotek, oprócz naukowych i domowych, zostały wprowadzone w drugiej połowie 1946 r.

Sporo wysiłku włożył Wydział w poprawę bytu pracowników bibliotek. Powodzeniem zostały uwieńczone, czynione w 1945 r. wraz z ZBP, starania o przydziały odzieżowe i żywnościowe oraz dodatki specjalne (odpowiadające nauczycielskim), a zwłaszcza naukowe dla pracowników bibliotek państwowych, wprowadzone dekretem z czerwca 1945 r. Regulacja spraw zawodowych, dotyczących uposażeń oraz nowej pragmatyki służbowej, była przedmiotem oddzielnych starań ZBP.

Problem kwalifikacji nowych pracowników bibliotek, wobec braku szkolnictwa zawodowego, był rozwiązywany przez doraźnie organizowane kursy i szkolenia, inicjowane przez Wydział lub zainteresowane biblioteki. W połowie 1945 r. Wydział sfinansował pierwszy po wojnie, czterotygodniowy kurs bibliotekarski w Bibliotece Uniwersytetu w Poznaniu. Wkrótce odbyły się inne kursy, m.in. w zakresie dawnej książki oraz dla kandydatów do pracy w bibliotekach samorządowych [*Kursy...* 1946, s. 95–96]. Ogłoszone zostały również terminy pierwszych po wojnie egzaminów na stanowiska bibliotekarzy w państwowej służbie bibliotecznej, przewidziane w lipcu 1946 r. Wprawdzie w lutym 1946 r., m.in. w wyniku starań wydziału i ZBP, została utworzona w Uniwersytecie Łódzkim katedra bibliotekoznawstwa, którą objął Jan Muszkowski, ale akceptacji władz nadrzędnych nie uzyskała koncepcja powołania oddzielnych studiów magisterskich w tym zakresie [J.M. 1949, s. 137–138].

Od początku utworzenia Wydziału Bibliotek jego kierownictwo dążyło usilnie do stworzenia trwałych podstaw formalnoprawnych i instytucjonalnych pod odbudowę i rozwój systemu bibliotecznego w Polsce. Z inicjatywy wydziału powstała Centralna Zbiornica Książek, Oddział Dawnej Książki, Poradnia Biblioteczna, Rada Książki, urząd delegata ds. księgozbiorów zabezpieczonych i inne. W wyniku wielomiesięcznych prac legislacyjnych uchwalona została pierwsza w Polsce ustawa biblioteczna. Opracowany przez Grycza tekst dekretu o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi został przyjęty przez Radę Mi-

nistrów 31 stycznia 1946 r., a formalnie uchwalony 17 kwietnia 1946 r. Dekret miał fundamentalne znaczenie dla podniesienia społecznej rangi bibliotekarstwa. Uznawał biblioteki za narodowe mienie kulturalne, przyznawał kompetencje ministrowi oświaty w zakresie nadzoru i opieki nad bibliotekami, ustanawiał ogólnokrajową sieć bibliotek powszechnych, zapewniał środki finansowe na jej tworzenie i utrzymywanie, powoływał społeczne organa doradcze itd. [Dekret... 1946b].

Ważną zdobyczą Wydziału był, wydany 22 marca 1946 r., dekret o utworzeniu Państwowego Instytutu Książki (PIK), instytucji o charakterze centralnego ośrodka prac bibliologicznych, mającego zadania naukowo-badawcze, dokumentacyjne, bibliograficzne i wydawnicze [Dekret... 1946a].

Wobec nowych zadań określonych w dekrete o bibliotekach oraz w perspektywie objęcia kompetencjami ogółu spraw związanych z książką i bibliotekarstwem, kierownictwo Wydziału Bibliotek doprowadziło do powołania w Ministerstwie Oświaty organu kompetencyjnego o wyższej randze administracyjnej niż wydział. Taki organ, w postaci NDB na prawach departamentu, został utworzony na mocy zarządzenia nr 3 ministra oświaty z 12 marca 1946 r. Decyzja ta oznaczała formalną likwidację Wydziału Bibliotek, a faktycznie jego przekształcenie w jednostkę wyższego szczebla. NDB, składająca się z trzech wydziałów (bibliotek powszechnych i szkolnych, bibliotek naukowych oraz księgarsko-wydawniczego), rozpoczęła funkcjonowanie 1 kwietnia 1946 r., z chwilą mianowania na jej dyrektora J. Grycza.

Wnioski

W trudnych, powojennych warunkach, a zarazem w nowych realiach społeczno-politycznych, Wydział Bibliotek w Ministerstwie Oświaty rozpoczął proces odbudowy i organizowania bibliotekarstwa polskiego po okresie wojny i okupacji. W krótkim czasie, podjęte przez niego działania oraz ich rezultaty nakreśliły w miarę spójną wizję kształtu i zadań bibliotekarstwa polskiego oraz stojących przed nim wyzwań.

NDB kontynuowała początkowo prace rozpoczęte przez Wydział Bibliotek, korzystając z jego dorobku, doświadczeń i kadr. Wkrótce rozpoczął działalność PIK w Łodzi pod dyrekcją A. Łysakowskiego, inicjując szereg prac teoretycznych i praktycznych z zakresu nauki o książce. W roku 1947 przeprowadzono ogólnopolską rejestrację bibliotek, weszło w życie nowe rozporządzenie o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji, utworzono pierwsze liceum bibliotekarsko-księgarskie w Krakowie. Od jesieni 1948 r. tempa nabrała akcja biblioteczna, związana z organizowaniem sieci bibliotek publicznych.

Kres dotychczasowej polityce bibliotecznej położyły początki stalinizmu w Polsce, a zwłaszcza nasilający się proces instrumentalnego traktowania bibliotekarstwa i zawłaszczania go na potrzeby ideologiczne i polityczne ówczesnej władzy. W roku 1949 ze swoich stanowisk w NDB usunięci zostali Grycz i Janiczek, a PIK uległ likwidacji. NDB została

ostatecznie rozwiązana w 1951 r., a kompetencje w sprawach bibliotek zostały rozdzielone pomiędzy różne resorty branżowe.

Wykorzystane źródła i opracowania

- AAN, Min. Oświaty. Samodzielny Wydział Bibliotek. Plany pracy i sprawozdania z ich wykonania za lata 1945–1946, sygn. 6732. Sprawozdanie Wydziału Bibliotek: [1] za czas od 1 stycznia do 30 czerwca 1945 r., s. 55–59; [2] za sierpień 1945 r., s. 71; [3] za wrzesień 1945 r., s. 78–79; [4] za październik 1945 r., s. 95–96; [5] za listopad 1945 r., s. 101–103; [6] za grudzień 1945 r., s. 116–117; [7] za styczeń 1946 r., s. 128; [8] za luty 1946 r., s. 130; [9] za marzec 1946 r., s. 131–132.
- AAN, Min. Oświaty. Biblioteki polskie. Organizacja i system pracy 1947, sygn. 6853.
- Dekret z dnia 22 marca 1946 r. o Państwowym Instytucie Książki (1946a). *Dz. U.* nr 12, poz. 78.
- Dekret z dnia 17 kwietnia 1946 r. o bibliotekach i opiece nad zbiorami bibliotecznymi (1946b). *Dz. U.* nr 26, poz. 163.
- Grycz, J. (1946). Problemy biblioteczne obecnej doby. *Przegląd Biblioteczny* R. 14, nr 1, s. 4–24.
- Janiczek, J. (1946). Sprawy biblioteczne w ramach działalności Ministerstwa Oświaty. *Bibliotekarz* nr 1–2, s. 1–13.
- J.J. [Józef Janiczek] (1946). Budżet Wydziału Bibliotek. *Bibliotekarz* R. 13, nr 1–2, s. 37.
- J.M. [Jan Muszkowski] (1946). Pierwsze polskie przepisy studiów bibliotekarskich na poziomie uniwersyteckim. *Bibliotekarz* R. 16, nr 7–8, s. 137–139.
- Kozioł, C. (1946). Wyniki rejestracji bibliotek. *Bibliotekarz* R. 13, nr 11/12, s. 223–226.
- Kursy i konferencje (1946). *Bibliotekarz* R. 13, nr 4, s. 95–97.
- Lechowski, P. (2000). Likwidacja skutków drugiej wojny światowej w polityce bibliotecznej PRL (1945–1950). [W:] *Biblioteka i informacja w komunikowaniu*. Red. M. Kocójowa. Kraków: Wydaw. UJ, s. 210–216.
- Listy Józefa Grycza do Adama Łysakowskiego 1945–1949 (1995). [W:] *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców*. Oprac. M. Dembowska. Warszawa: Wydaw. SBP, s. 303–312.
- Okólnik Resortu Oświaty z dnia 29 XI 1944 r. w sprawie zabezpieczania bibliotek i zbiorów bibliotecznych (1944). *Dz. Urz. Min. Ośw.* nr 1–4, poz. 32.
- Straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej (1994). Oprac. B. Bieńkowska. Warszawa: Min. Kultury i Sztuki.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 20 września 1945 r. w sprawie Rady Książki (1945). *Dz. Urz. Min. Ośw.* nr 5, poz. 209.